

Skutki prawne abuzywności klauzuli zmiennego oprocentowania w umowie kredytu

Legal Consequences of Abusive Floating Interest Rates Clauses in Credit Loans

The author analyzes the potential consequences of applying an abusive floating interest rate clause in bank loan agreements. He focuses on the legal character of the floating interest rate clause and its correct drafting. He also considers the possibility of upholding a bank loan agreement that consists of an unfair floating interest rate clause, and the potential method of filling gaps in the agreement in case the floating interest rate clause has to be eliminated.

Maciej Zejda

*doktor nauk prawnych
Uniwersytet Gdański*

ORCID – 0000-0002-4637-4484

e-mail: maciej.zejda@ug.edu.pl

Słowa kluczowe:
oprocentowania, abuzywność,
umowa kredytu, nieważność

Key words:
floating interest-rate clause, loans,
credit loans, unfair contractual clause,
invalidity

<https://doi.org/10.36128/priv.vi38.345>

1. Wprowadzenie

Przepisy Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo Bankowe (Dz. U. nr 140, poz. 939 z późn. zm.; dalej: Prawo Bankowe) nakładają na kredytobiorcę obowiązek zwrotu kwoty wykorzystanego kredytu wraz z odsetkami w oznaczonych terminach spłaty. Odpłatność kredytu stanowi podstawę działalności kredytowej banku, która polega na uprawnieniu do pobierania przez bank określonego oprocentowania od wykorzystanego kredytu¹. W literaturze powszechnie przyjmuje się, że zastrzeżenie odsetek jest uznawane za element przedmiotowo

1 Wyrok SA w Poznaniu z 2.11.1995 r., sygn. akt I ACr 379/95.

istotny (*essentialia negotii*) umowy kredytu². Oznacza to, że bank kredytujący jest zobowiązany zawsze pobrać odsetki dla zachowania „tożsamości jurydycznej danej umowy jako umowy kredytu”³. Wyróżnia się przy tym dwie metody ustalania wysokości odsetek z tytułu udzielenia kredytu – oprocentowanie zmienne oraz oprocentowanie stałe.

Kwestia dopuszczalności stosowania zmiennego oprocentowania była przedmiotem rozważań zarówno Trybunału Konstytucyjnego⁴, jak i Sądu Najwyższego⁵. W świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego oraz Sadu Najwyższego ogólne uprawnienie do zastrzegania zmiennego oprocentowania wywodzi się nie tyle z przepisów Prawa bankowego, ile z ogólnej zasady swobody umów, wyartykułowanej w art. 353¹ Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks Cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93; dalej: Kodeks Cywilny). Ze względu na istnienie zjawisk takich jak inflacja lub deflacja, które powodują zmianę siły nabywczej pieniądza, dopuszczalność modyfikacji oprocentowania kredytu w czasie trwania stosunku zobowiązaniowego pozwala na wyrównanie deficytu powstałego wskutek obniżenia wartości jednego ze świadczeń. W konsekwencji uznanie zmiennego oprocentowania za niedopuszczalne prowadziłoby do przeniesienia całości ryzyka wystąpienia niekorzystnych zjawisk gospodarczych na bank.

Obecnie, dopuszczalność zastosowania zmiennego oprocentowania została uregulowana wprost w art. 69 ust. 2 pkt 5 Prawa Bankowego, który stanowi, że umowa kredytu powinna określać w szczególności wysokość oprocentowania kredytu i warunki jego zmian. Dodatkowo przepis ten uzupełnia art. 76 pkt 1 Prawa Bankowego, który nakłada obowiązek określenia w umowach kredytowych warunków zmiany oprocentowania w razie stosowania stopy zmiennej.

2 Janusz Molis, [w:] *Prawo bankowe. Komentarz*, t. I-II, red. Fryderyk Zoll (Kraków: Wolters-Kluwer, 2005), art. 69; Zbigniew Ofiarski, [w:] *Prawo bankowe. Komentarz* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2013), art. 76; Grzegorz Sikorski, *Prawo bankowe. Komentarz* (Warszawa: C. H. Beck, 2015), art. 69, teza 14; Barbara Bajor [w:] *Prawo bankowe. Komentarz do przepisów cywilnoprawnych*, red. L. Kociucki, J. M. Kondek, K. Królikowska, Barbara Bajor (Warszawa: Wolters Kluwer, 2020), art. 69; Grzegorz Tracz, „Umowa kredytu. Uwagi de lege lata i de lege ferenda” *Transformacje Prawa Prywatnego*, nr 3-4 (2007): 137; Małgorzata Bednarek, „Skutki prawne wadliwego sformułowania klauzuli zmiennego oprocentowania w umowie kredytowej” *Studia Prawa Prywatnego*, nr 2 (2017); odmiennie: Andrzej Janiak, „Bankowe umowy kredytowe. Część I - umowa kredytu bankowego” *Prawo Bankowe*, nr 4 (2002): 59.

3 Molis [w:] *Prawo bankowe*, art. 69.

4 Wyrok TK z 15.12.1992 r., sygn. akt K 6/92, opubl. OTK 1992/2/27.

5 Uchwała SN z 6.03.1992 r., sygn. akt III CZP 141/91, OSNC 1992/6/90.

W świetle powyższych uwag zasadne jest rozważenie skutków abuzywności kryteriów zmiany oprocentowania w umowie kredytowej w kontekście ważności tejże umowy. Rozważania zawarte w niniejszym opracowaniu dotyczą zasadniczo umów kredytowych zawieranych z konsumentami, chociaż część uwag dotyczących samego charakteru klauzul zmiennego oprocentowania może mieć również wpływ na ważność kredytów udzielanych w obrocie dwustronnie profesjonalnym.

2. Charakter prawny klauzuli zmiennego oprocentowania

Rozważania dotyczące skutków wadliwego określenia kryteriów zmiany oprocentowania w umowie kredytowej należy rozpocząć od ustalenia, czy postanowienia umów kredytowych w tym zakresie stanowią *essentia-la negotii* umowy kredytu. W literaturze przedmiotu prezentowany jest pogląd, zgodnie z którym tak właśnie należałoby kwalifikować postanowienia umowne dotyczące zmiennego oprocentowania⁶. Zdaniem Krzysztofa Kurosza „fakt stałości bądź zmienności oprocentowania składają się na *essentia-la negotii* dwóch typów umów kredytu: o stałym bądź zmiennym oprocentowaniu”. Pogląd ten został uwzględniony przez część judykatury⁷.

Ponadto, jak zostało wspomniane na wstępie, w nauce oraz orzecznictwie podkreśla się, że zastrzeżenie odsetek stanowi *essentia-la negotii* umowy kredytu⁸. Jak podnosi Barbara Bajor, określenie w umowie wysokości oprocentowania odsetek stanowi przedmiotowo istotny element umowy kredytu⁹. Jest to pogląd zgodny z literalnym brzmieniem art. 69 ust. 2 pkt 5 Prawa Bankowego, który stanowi, że w umowie kredytu powinna być określona wysokość oprocentowania kredytu i warunki jego zmiany, nadto, że niedopuszczalne jest udzielanie kredytów nieoprocentowanych. Określenie warunków zmiany oprocentowania należy zatem do obligatoryjnych elementów umowy kredytowej¹⁰. W rezultacie, skoro odsetki stanowią element przedmiotowo

6 Krzysztof Kurosz, „Nieważność umowy kredytu na skutek wadliwego określenia warunków zmiany oprocentowania” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 1 (2017): 17-25.

7 Wyrok SO w Warszawie z 29.10.2019 r., sygn. akt V Ca 403/19; wyrok SO w Warszawie z 29.04.2021 r., sygn. akt XXVII Ca 1134/20; Wyrok SO w Poznaniu z 25.05.2021 r., sygn. akt XIV C 443/19.

8 Sikorski, *Prawo bankowe*, komentarz do art. 69, teza 14; Tracz, *Umowa kredytu*, 137; Ofiarski, [w:] *Prawo bankowe*, komentarz do art. 76; zob. też wyrok SA w Łodzi z 29.03.2017 r., sygn. akt I ACa 1233/16; odmiennie: Z. Radwański, *Zobowiązania – część ogólna* (Warszawa: C. H. Beck, 2020), 69.

9 Bajor [w:] *Prawo bankowe...*, art. 69.

10 Bednarek, „Skutki prawne”.

istotny umowy kredytu, to trudno sobie wyobrazić, aby postanowienia regulujące ich wysokość nie miały takiego waloru. Takie postanowienia są bowiem integralnie związane z samym obowiązkiem zastrzeżenia odsetek. Podzielenie stanowiska o przedmiotowo istotnym charakterze samych odsetek przemawia za traktowaniem klauzuli zmiennego oprocentowania jako *essentialia negotii* umowy kredytu, skoro sformułowanie klauzuli zmiennego oprocentowania ma bezpośredni wpływ na wysokość odsetek.

Spójny z powyższym stanowiskiem jest również pogląd uznający klauzulę zmiennego oprocentowania za postanowienie określające główne świadczenia stron w rozumieniu art. 385¹ Kodeksu Cywilnego. W literaturze podkreśla się, że – w przypadku umów nazwanych – za główne świadczenia stron uznaje się te świadczenia, które wyznaczone są przez *essentialia negotii* danej umowy nazwanej¹¹. Postanowienia takie mogą być rozumiane jako obejmujące te elementy umowy, które są konieczne do tego, aby umowa w ogóle doszła do skutku lub też, jako elementy typizujące daną umowę w zakresie, w jakim została ona ukształtowana w aktach prawnych¹². Abstrahując od potencjalnych różnic pomiędzy *essentialia negotii* umowy kredytu a postanowieniami określającymi główne świadczenia stron, zauważyć należy, że Sąd Najwyższy, na podstawie art. 385¹ Kodeksu Cywilnego, zakwalifikował odsetki od udzielonego kredytu bankowego jako element składowy świadczenia głównego stron umowy kredytu¹³. Odsetki stanowią bowiem, z jednej strony cenę płaconą przez kredytobiorcę za korzystanie z oddanych mu do dyspozycji środków finansowych banku, z drugiej zaś strony – wynagrodzenie pobierane przez bank za udostępnienie kredytobiorcy tych środków¹⁴. Wysokość stopy procentowej określa wielkość odsetek płatnych od poszczególnych rat kredytu, wobec czego ma wpływ na ogólny koszt kredytu. W rezultacie wysokość stopy procentowej decyduje o „cenie” kredytu i determinuje zachowanie kredytobiorców, którzy – znając w przybliżeniu tę „cenę” kredytu – mogą podjąć decyzję o jego zaciągnięciu, zależnie od przewidywanych kosztów. Ustalenie wysokości odsetek kredytowych stanowi więc niewątpliwie skonkretyzowanie jednego z głównych świadczeń kredytobiorcy z tytułu umowy

11 Piotr Ruchała, Rafał Sikorski, [w:] *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz. Art. 353–626*, red. Maciej Gutowski (Warszawa: C. H. Beck, 2019), komentarz do art. 358¹ KC.

12 Przemysław Miklaszewicz [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IIIA, *Zobowiązania. Część ogólna*, red. Konrad Osajda (Warszawa: C. H. Beck, 2017), komentarz do art. 358¹ KC.

13 Wyrok SN z 5.04.2002 r., sygn. akt II CKN 933/99.

14 Wyrok SN z 5.04.2002 r., sygn. akt II CKN 933/99; wyrok SN z 4.11.2011 r., sygn. akt I CSK 46/2011; zob. też wyrok SA w Gdańsku z 10.07.2020 r., sygn. akt V ACa 654/19.

kredytowej¹⁵. Z tych względów, uzasadnione jest twierdzenie o tym, że klauzula zmiennego oprocentowania stanowi postanowienie określające główne świadczenie stron umowy kredytu, a zmiana oprocentowania kredytu stanowi oznaczenie świadczenia, które ma spełnić kredytobiorca¹⁶.

Jednocześnie nie sposób jednak nie zauważyć, że w orzecznictwie prezentowany jest również pogląd odmienny, odmawiający zaliczania postanowień określających warunki zmiany oprocentowania do *essentialia negotii* umowy kredytu ze względu na treść art. 69 ust. 1 Prawa bankowego¹⁷. Przepis ten zawiera bowiem definicję umowy kredytu i nie wymienia wśród jej elementów rodzaju oprocentowania – tj. stałego lub zmiennego – oraz warunków jego zmiany jako warunków przedmiotowo istotnych dla umowy kredytu. W przywołanej linii orzeczniczej klauzulę zmiennego oprocentowania zaliczono więc do postanowień podmiotowo istotnych (*accidentalialia negotii*). Równocześnie jednak należy zauważyć, że sądy zasadniczo dostrzegają, iż problem zmiany oprocentowania kredytu i w efekcie wysokości rat jest pośrednio powiązany ze spłatą kredytu – tj. świadczenia głównego kredytobiorcy, odmawiając jednak ustaleniom w tym zakresie natury postanowień dotyczących głównych świadczeń stron¹⁸.

3. Przyczyny abuzywności klauzuli zmiennego oprocentowania

W doktrynie utrwalony jest pogląd, zgodnie z którym zmiana stopy oprocentowania kredytu nie może być pozostawiona swobodnej ocenie banku¹⁹. Także Sąd Najwyższy podkreślił, że klauzula zmiennego oprocentowania nie może mieć charakteru blankietowego, lecz powinna dokładnie wskazywać okoliczności usprawiedliwiające zmianę oprocentowania oraz relację między zmianą tych czynników a rozmiarem zmiany stopy oprocentowania

15 Wyrok SA w Łodzi z 29.03.2017 r., sygn. akt I ACa 1233/16.

16 Zob. Ryszard Tollik, „Czy w świetle art. 385(3) pkt 20 kodeksu cywilnego w brzmieniu ustalonym przez ustawę z 2 marca 2000 r. (Dz.U. nr 22, poz. 271) zastrzeżenie zmiennej stopy oprocentowania kredytu jest niedozwoloną klauzulą umowną?” *Prawo Bankowe*, nr 7-8 (2000): 149.

17 Wyrok SO w Łodzi z 19.04.2018 r., sygn. akt III Ca 76/18; Wyrok SA w Łodzi z 8.01.2019 r., sygn. akt I ACa 227/18.

18 Wyrok SR dla Warszawy - Śródmieścia w Warszawie z 04.03.2020 r., sygn. akt VI C 2934/19, zmieniony Wyrok SO w Warszawie z 29.04.2021 r., sygn. akt XXVII Ca 1134/20.

19 Sikorski, *Prawo bankowe*, komentarz do art. 76, teza 4; Mollis, [w:] *Prawo bankowe*, art. 69; Ofiarski [w:] *Prawo bankowe*, art. 76; Bajor, [w:] *Prawo bankowe*, art. 69.

kredytu²⁰. Precyzyjnego określenia w umowie wymaga przy tym wpływ zmiany wskazanych okoliczności na zmianę stopy procentowej, a więc kierunek, skalę, proporcje tych zmian²¹. Warunki zmiany stopy oprocentowania powinny być dokładnie określone w umowie i zależeć od zaistnienia przesłanek określonych w sposób pozwalający na późniejszą sądową kontrolę postanowień umownych dotyczących zmiany stóp oprocentowania i nie powinny podlegać swobodnej ocenie banku²².

Z tych względów w orzecznictwie podkreślano, że istnieje potrzeba uwzględniania w umowie kredytowej nie tylko okoliczności, od których istnienia uzależniona ma być zmiana wysokości oprocentowania, ale i mechanizmu, w jaki przekładają się one na tę zmianę²³. Już na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku Sąd Najwyższy wskazywał, że okoliczności, od zaistnienia których ma być uzależniona zmiana wysokości oprocentowania kredytu, powinny być tak skonkretyzowane, by w przyszłości mogła być dokonana należyta ocena, czy okoliczności te rzeczywiście wystąpiły i czy – w związku z tym – zmiana oprocentowania jest obiektywnie usprawiedliwiona²⁴. Sposób określenia warunków zmiany oprocentowania kredytu podlega również ocenie z punktu widzenia konsumenta i w tym zakresie banki mają obowiązek zachować szczególną staranność co do precyzyjnego, jednoznacznego i zrozumiałego dla konsumenta określenia tych warunków²⁵. W literaturze zwrócono nawet uwagę, że klauzula umowna, w myśl której dla skuteczności zmiany oprocentowania wystarczające miałyby być ogłoszenie aktualnych stóp oprocentowania w lokalu banku powinna zostać uznana za sprzeczną z art. 76 ust. 1 pkt 1 Prawa Bankowego²⁶.

Logicznym rozwinięciem powyższych poglądów jest stanowisko Sądu Najwyższego, wyrażone w uchwale SN z dnia 11 września 2014 roku²⁷, w którym podkreślono konieczność odwołania się w klauzuli zmiennego

20 Wyrok SN z 4.11.2011 r., sygn. akt I CSK 46/11, OSNC-ZD 2013, Nr A, poz. 4.

21 Zob. wyrok SN z 5.04.2002 r., sygn. akt II CKN 933/99; wyrok SN z 4.11.2011 r., sygn. akt I CSK 46/2011.

22 Beata Paxford, [w:] *Prawo bankowe. Komentarz*, red. Hanna Gronkiewicz-Waltz (Warszawa: C.H. Beck 2013), art. 76

23 Wyrok SN z 29.10.2010 r., sygn. akt I CSK 699/2009.

24 Uchwała SN z 19.05.1992 r., sygn. akt III CZP 50/92, OSP 1993, nr 6, poz. 119.

25 Post. SN z 21.12.2011 r., sygn. akt I CSK 310/2011; wyrok SA w Łodzi z 29.03.2017 r., sygn. akt I ACa 1233/16.

26 Wojciech Pyziół, [w:] *Prawo bankowe. Komentarz*, red. Eugenia Fojcik-Mastalska (Warszawa: Lexis Nexis 2007), art. 69.

27 Uchwała SN z 11.09.2014r., sygn. akt III CZP 53/14.

oprocentowania do parametrów obiektywnych, z którymi strona stosunku prawnego jest w stanie się zapoznać. W analizowanym orzeczeniu strony odniosły umówione odsetki do stopy kredytu lombardowego Narodowego Banku Polskiego, parametru o charakterze przedmiotowym, określającego cenę, po której bank centralny udziela bankom komercyjnym pożyczek pod zastaw papierów wartościowych. Sąd Najwyższy podkreślił przy tym, że:

„Parametr ten stanowi także kryterium określające wysokość odsetek maksymalnych (art. 359 § 2¹ k.c.); jest czynnikiem niezależnym od woli stron umowy i maksymalnie zobiektywizowanym. Ustala go umocowany konstytucyjnie centralny bank państwa (art. 227 Konstytucji), działający przez swój organ ustawowy, według określonej procedury, stosownie do aktualnej sytuacji ekonomicznej i stabilności systemu finansowego (art. 6, 12 i nast. ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o Narodowym Banku Polskim, jedn. tekst: Dz. U. z 2013 r., poz. 908 ze zm. oraz uchwała Rady Polityki Pieniężnej z dnia 15 lutego 2011 r. w sprawie regulaminu Rady Polityki Pieniężnej, M.P. Nr 16, poz. 180 ze zm.). Stopa lombardowa, obok innych stóp procentowych, jest ogłaszana publicznie, w Dzienniku Urzędowym Narodowego Banku Polskiego oraz na stronie internetowej (www.nbp.pl), a w związku z tym jest powszechnie znana”.

W powołanym orzeczeniu wskazano ponadto, iż zmiana stopy uzależniona od czynników obiektywnych, eliminuje jakąkolwiek swobodę interpretacyjną oraz umożliwia ustalenie stopy odsetek w drodze prostych działań arytmetycznych. W rezultacie parametry zmiany warunków oprocentowania powinny być możliwe do zmierzenia, obiektywnie istniejące i dające się poznać przed dokonaniem zmiany.

Odmienne stanowisko wyrażone zostało przez Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 14 maja 2015 roku²⁸. W stanie faktycznym sprawy treść klauzuli zmiennego oprocentowania brzmiała w następujący sposób:

„zmiana wysokości oprocentowania kredytu może nastąpić w przypadku zmiany stopy referencyjnej określonej dla danej waluty oraz zmiany parametrów finansowych rynku pieniężnego i kapitałowego w kraju (lub krajów zrzeszonych w UE), którego waluta jest podstawą waloryzacji”.

We wskazanym orzeczeniu Sąd Najwyższy doszedł do wniosku, że możliwe jest uznanie za abuzywną tylko części klauzuli, tj. w zakresie w jakim uprawnia bank do zmiany oprocentowania. Jednocześnie uznano za możliwe pozostawienie jako wiążącej strony pozostałej części klauzuli, tj. jej elementu parametrycznego. Sąd Najwyższy wskazał przy tym, że:

28 Wyrok SN z 14.05.2015r., sygn. akt II CSK 768/14.

„Rola biegłego jest stwierdzenie, czy w związku z otwartym i szerokim katalogiem kryteriów zmiany stopy procentowej, niestosowanym obecnie przez pozwanego, przyjętym w treści kwestionowanej klauzuli, w okresie objętym pozwem Bank kierował się najbardziej racjonalnymi, ekonomicznie uzasadnionymi i dającymi się odpowiednio zweryfikować czynnikami, ustalając poziom ostatecznego zadłużenia odsetkowego kredytobiorców”.

Powyższe orzeczenie prowadzi do wniosków oderwanych od argumentacji znanej z równoległe kreowanej linii orzeczniczej Sądu Najwyższego, dotyczącej obiektywizacji parametrów zmiany warunków oprocentowania. W literaturze przedmiotu pogląd wyrażony przez Sąd Najwyższy został skrytykowany jako sankcjonujący jedynie dowolność stosowanego oprocentowania, ale akceptujący niejasny z perspektywy konsumenta sposób określenia kryterium, wedle których oprocentowanie ma zostać ustalone²⁹. Propozycja zastąpienia wymogu określoności warunków zmiany oprocentowania ocenami słusznościowymi, a zwłaszcza badanie *ex post*, czy zmiany były uzasadnione realiami rynkowymi, została ponadto zakwestionowana, jako wykraczająca poza dopuszczalne granice wykładni art. 69 ust. 2 pkt 5) w zw. z art. 76 ust. 1 pkt 1) Prawa Bankowego.

Co istotniejsze, pogląd wyrażony w wyroku Sądu Najwyższego z 14 maja 2015 roku, sygn. akt II CSK 768/14, nie znajduje powszechnego zastosowania w orzecznictwie sądów niższych instancji. Zdaniem części sądów, powyższe orzeczenie w ogóle nie odnosi się do argumentacji zaczerpniętej z dotychczasowej linii orzeczniczej Sądu Najwyższego odnoszącej się do obiektywizacji parametrów zmiany warunków oprocentowania. Część orzecznictwa odmawia w konsekwencji podzielenia stanowiska, które wynika z powołanego wyroku Sądu Najwyższego, z uwagi na brak argumentów natury systemowej, wskazujących na ewentualną dopuszczalność wprowadzenia do stosunku kredytowego tak dużej nieoznaczoności³⁰. Z kolei gdyby przyjąć, że warunki zmiany oprocentowania mogą być określone za pomocą sformułowań odsyłających do pojęć niemających ostro wyznaczonego zakresu desygnatów, to należałoby uznać, iż ustawodawca popada w logiczną sprzeczność – wymaga

29 Kurosz, „Nieważność”; zob. też Jacek Czabański, „Glosa do wyroku SN z 14.05.2015 r. (II CSK 768/14)” *Palestra*, nr 1-2 (2016): 182-188; Tomasz Czech, „Glosa do wyroku SN z 14.05.2015 r. (II CSK 768/14)” *Monitor Prawa Bankowego*, nr 6 (2016): 56–65.

30 Wyrok SO w Warszawie z 29.04.2021 r., sygn. akt XXVII Ca 1134/20; wyrok SO w Łodzi z 19.04.2018 r., sygn. akt III Ca 76/18; wyrok SO w Łodzi z 7.10.2019 r., sygn. akt III Ca 1657/17; wyrok SO w Warszawie z 29.10.2019 r., sygn. akt V Ca 403/19; wyrok SO w Łodzi z 10.06.2019 r., sygn. akt III Ca 2127/18.

precyzji w punkcie wyjścia oraz zezwała na ogólność w procesie przemiany czynnika wyjściowego³¹. Z drugiej strony, część orzecznictwa uwzględniła wyżej powołany kontrowersyjny pogląd Sądu Najwyższego w zakresie, w jakim przyjmuje, że konsument nie musi być sam w stanie zweryfikować zmian oprocentowania. Istotnym jest natomiast, aby zmiany te dały się zweryfikować *ex post* przez pryzmat parametrów finansowych znanych specjalistom³².

4. Skutki abuzywności klauzuli zmiennego oprocentowania

Przywołane wyżej, różnorodne poglądy przesądzające co do charakteru prawnego klauzul zmiennego oprocentowania, wpływają na potencjalnie różne skutki niezgodnego z prawem określenia warunków zmiennego oprocentowania.

4.1. Nieważność umowy z uwagi na brak *essentialia negotii*

W przypadku uznania klauzuli określającej przesłanki zmiennego oprocentowania za postanowienie przedmiotowo istotne umowy kredytu nieważność takiej klauzuli powinna prowadzić do ustalenia, że nie doszło do skutecznego zawarcia umowy kredytu, ponieważ strony nie ustaliły elementu przedmiotowo istotnego umowy kredytu – tj. oprocentowania zmiennego i warunków jego zmiany³³. W orzecznictwie podkreśla się przy tym, że o sprzeczności czynności prawnej z ustawą można w cywilistyce mówić, także wówczas, gdy czynność nie zawiera treści lub innych elementów objętych nakazem wynikającym z normy prawnej³⁴. Skutkiem tego, umowa kredytu niezawierająca jednego z jej wymaganych elementów – tj. warunków zmiany oprocentowania – powinna zostać uznana za nieważną.

Dodatkowo wskazać można również na argument, zgodnie z którym wadliwość klauzuli zmiennego oprocentowania powoduje, że świadczenie kredytobiorcy staje się niemożliwe do oznaczenia. Zgodnie z powszechnym poglądem wyrażonym w doktrynie świadczenie nie musi być co prawda oznaczone w sposób ścisły w momencie powstania zobowiązania, ale musi

31 Wyrok SO w Łodzi z 7.10.2019 r., sygn. akt III Ca 1657/17.

32 Wyrok SO w Łodzi z 24.10.2017 r., sygn. akt III Ca 978/17; wyrok SO w Łodzi z 09.10.2017 r., sygn. akt III Ca 881/17; wyrok SO w Łodzi z 27.07.2017 r., III Ca 537/17; wyrok SA w Łodzi z 8.01.2019 r., sygn. akt I ACa 227/18.

33 Wyrok SO w Warszawie z 29.04.2021 r., sygn. akt XXVII Ca 1134/20; wyrok SO w Warszawie z 29.10.2019 r., sygn. akt V Ca 403/19; zob. też Tomasz Czech, „Konsekwencje wadliwości klauzuli dotyczącej zmiennej stopy oprocentowania w umowach bankowych” *Moniutor Prawa Bankowego*, nr 12 (2012): 41-56; Kurosz, „Nieważność”; zob. też wyrok SN z 14.05.2015 r., sygn. akt II CSK 768/14.

34 Wyrok SA w Katowicach z 19.01.2018 r., sygn. akt I ACa 632/17.

zostać oznaczone przynajmniej w sposób przybliżony przez wskazanie kryteriów, które umożliwią jego ściśle określenie najpóźniej w chwili wykonywania zobowiązania³⁵. Zobowiązanie niespełniające tego warunku nie może w ogóle powstać³⁶.

4.2. Możliwość utrzymania umowy kredytu w mocy z wyłączeniem abuzywnego postanowienia

W świetle wypowiedzi TSUE dopuszczalne jest utrzymanie w mocy umowy bez nieuczciwych postanowień, o ile jest to możliwe według prawa krajowego, co należy zweryfikować przy zastosowaniu obiektywnego podejścia³⁷. Przy założeniu, że klauzula zmiennego oprocentowania nie określa głównych świadczeń stron, jej abuzywność powinna zatem prowadzić do wyeliminowania oprocentowania z umowy kredytu. Zgodnie bowiem z ugruntowanym orzecznictwem TSU, po wyeliminowaniu klauzul abuzywnych umowa powinna „w zasadzie nadal obowiązywać, bez jakiegokolwiek zmiany innej niż wynikająca z uchylecia nieuczciwych warunków, o ile takie dalsze obowiązywanie umowy jest prawnie możliwe zgodnie z zasadami prawa wewnętrznego”³⁸.

Pomimo możliwości utrzymania umowy kredytu po usunięciu nieuczciwej klauzuli indeksacyjnej³⁹, przepisy Dyrektywy Rady 93/13 z 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach

- 35 Tadeusz Wiśniewski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania. Część ogólna*, wyd. 2, red. Jacek Gudowski (Warszawa: Wolters Kluwer 2018), art. 353, pkt 8; Adam Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania – część ogólna*, wyd. 2, red. Andrzej Kidyba (Warszawa: Wolters Kluwer, 2014), art. 353, Nb 20.
- 36 Wyrok SN z 1.4.2011 r., sygn. akt III CSK 206/10.
- 37 Wyrok TSUE z 3.10.2019 r., C-260/18, Kamil Dziubak, Justyna Dziubak v. Raiffeisen Bank International AG, ECLI:EU:C:2019:819, pkt 39.
- 38 Zob. Wyrok TSUE z 14.06.2012 r., C-618/10, Banco Español de Crédito, SA v. Joaquín Calderón Camina, pkt 66 – 69; wyrok TSUE z 30.05.2013 r., C-488/11, Dirk Frederik Asbeek Brusse i Katarina de Man Garabito v. Jahani BV., pkt 57, 60; wyrok TSUE z 21.01.2015 r., C-482/13, C-484/13, C-485/13 i C-487/13, Unicaja Banco, SA przeciwko José Hidalgo Rueda i in. i Caixabank SA v. Manuel María Rueda Ledesma i in., pkt 28; wyrok TSUE z 21.04.2016 r., C-377/14, Ernst Georg Radlinger i Helena Radlingerová v. Finway a.s., pkt 97; wyrok TSUE z 26.01.2017 r., C- 421/14, Banco Primus SA v. Jesús Gutiérrez García, pkt 71; zob. też Kamil Dziubak i Justyna Dziubak v. Raiffeisen Bank International AG, C-260/18, pkt 39-40.
- 39 Wyrok TSUE z 14.03.2019 r., C-118/17, Zsuzsanna Dunai v. ERSTE Bank Hungary Zrt., pkt 40 i 43.

konsumenckich⁴⁰ (dalej „Dyrektywa 93/13”) nie sprzeciwiają się też uznaniu umowy za nieważną. Skutek w postaci upadku umowy może mieć miejsce na przykład, gdy po usunięciu postanowień nieuczciwych dalsze obowiązywanie umowy będzie niemożliwe. Umowa pozbawiona klauzul nieuczciwych nie może obowiązywać, jeśli abuzywność odnosi się do postanowień określających świadczenia główne stron (tj. głównego przedmiotu umowy, jak to określa art. 4 ust. 2 Dyrektywy 93/13). Należy przy tym zauważyć, że na skutek wyłączenia z umowy postanowienia określającego metodę zmienności stopy procentowej, świadczenie główne jest dookreślone jedynie wyjściowo. Umowy kredytu zazwyczaj bowiem określają jedynie wyjściowe oprocentowanie na chwilę zawarcia umowy. Świadczenie główne pozostaje jednak niedookreślone w pozostałym zakresie, tj. na przyszłość, gdyż zgodnie z umową powinno opierać się na zmiennej stopie procentowej⁴¹.

Obowiązywanie umowy kredytowej, po wyeliminowaniu z niej klauzuli zmiennego oprocentowania, powinno być w takim wypadku uznane za niemożliwe, bowiem jej usunięcie uniemożliwia zweryfikowanie rat należnych bankowi. W rezultacie umowy takiej nie da się prawidłowo wykonać. Zastosowanie abuzywnych klauzul zmiennego oprocentowania powoduje sytuację, w której nie wiadomo jak, po wyeliminowaniu teź klauzuli, wykonywać umowę ze względu na usunięcie postanowienia określającego wysokość odsetek.

4.3. Możliwość zastąpienia abuzywnego postanowienia umowy kredytowej przepisami o charakterze dyspozytywnym

W tym miejscu należy zauważyć, że dopuszczalne jest utrzymanie umowy w mocy pomimo tego, że usunięcie abuzywnego postanowienia zobowiązywałoby sąd do unieważnienia umowy w całości, o ile spełnione są łącznie dwa warunki. Po pierwsze, zastąpienie nieuczciwego postanowienia umownego przepisem prawa krajowego o charakterze dyspozytywnym albo przepisem mającym zastosowanie, gdy strony danej umowy wyrażą na to zgodę. Po drugie, unieważnienie umowy jako całości powinno narażać konsumenta na szczególnie szkodliwe skutki. W takim wypadku bowiem

40 Dyrektywa Rady 93/13 z 5.04.1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz. Urz. UE L 95, str. 29–34).

41 Iwona Karasek-Wojciechowicz, „Wpływ niedozwolonego charakteru klauzul zmiany oprocentowania lub kursu waluty na związanie stron umową kredytu”, [w:] *Życie umowy konsumenckiej po uznaniu jej postanowienia za nieuczciwe na tle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości UE*, red. Marcin Romanowski (Warszawa: C. H. Beck, 2017), 292.

dochodziłoby *de facto* do penalizacji kredytobiorcy, a nie kredytodawcy⁴². Co więcej, ocena skutków unieważnienia umowy powinna uwzględniać okoliczności istniejące lub możliwe do przewidzenia w chwili zaistnienia sporu, a nie w dacie zawarcia umowy⁴³.

TSUE stanął na stanowisku, że zgoda konsumenta na zastąpienie nieuczciwego postanowienia umownego przepisem dyspozytywnym ma znaczenie kluczowe dla dopuszczalności uzupełnienia luki w umowie. Brak zgody konsumenta należy pochylić jako rezygnację z ochrony, nawet jeżeli unieważnienie prowadziło do skutków mniej korzystnych dla konsumenta⁴⁴. Przepisy Dyrektywy 93/13 nie przewidują bowiem obowiązku objęcia konsumenta ochroną w sytuacji, gdy jego wolą jest rezygnacja z korzystniejszego rozwiązania.

Normy stosowane zastępczo w miejsce klauzuli zmiennej oprocentowania powinny odzwierciedlać równowagę, którą prawodawca krajowy starał się ustanowić między całością praw i obowiązków stron określonych umów na wypadek, gdyby strony albo nie odstąpiły od standardowej normy ustanowionej przez ustawodawcę krajowego dla danych umów, albo wyraźnie wybrały możliwość zastosowania normy wprowadzonej w tym celu przez ustawodawcę krajowego⁴⁵. W literaturze przedmiotu pojawiają się przy tym poglądy, że w polskim systemie prawnym taką funkcję pełni art. 359 § 2 Kodeksu Cywilnego⁴⁶. Zgodnie z tym przepisem, jeżeli wysokość odsetek nie jest w inny sposób określona, należą się odsetki ustawowe. Norma ta mogłaby więc potencjalnie określać zakres i sposób zmiany pierwotnej wysokości odsetek umownych. Powstaje jednak wątpliwość, czy przepis art. 359 § 2 Kodeksu Cywilnego jest przepisem dyspozytywnym w zakresie wyraźnie odnoszącym się do umowy kredytu. Przepis dyspozytywny, którego zastosowanie

42 Wyrok TSUE z 30.04.2014 r., C-26/13, *Árpád Kásler i Hajnalka Káslerné Rábai v. OTP Jelzálogbank Zrt*, pkt 80-84; wyrok TSUE z 21.01.2015 r., C-482/13, C-484/13, C-485/13 i C-487/13, *Unicaja Banco, SA v. José Hidalgo Rueda i in. i Caixabank SA v. Manuel María Rueda Ledesma i in.*, pkt 33; wyrok TSUE z 26.03.2019 r., C-70/17 i C-179/17, *Abanca Corporación Bancaria SA v. Albert García Salamanca Santos i Bankia SA v. Alfonso Antonio Lau Mendoza oraz Verónica Yuliana Rodríguez Ramírez*, pkt 56-58; wyrok TSUE z 20.09.2018 r., C-51/17, *OTP Bank Nyrt. i OTP Faktoring Követeléskezelő Zrt v. Teréz Ilyés i Emil Kiss*, pkt 60-61.

43 *Kamil Dziubak, Justyna Dziubak v. Raiffeisen Bank International AG*, pkt 51.

44 *Ibid.*, pkt 55.

45 *Ibid.*, pkt 60.

46 Karasek-Wojciechowicz, *Wpływ niedozwolonego*, 292.

można rozważać w sytuacji niekorzystnego skutku unieważnienia umowy, musiałyby być wprowadzony przez ustawodawcę krajowego specjalnie w celu równoważenia praw i obowiązków stron danego stosunku prawnego. Takie właśnie normy dyspozytywne, skonstruowane w sposób szczególny dla regulowania konkretnych stanów prawnych, nadają się do wypełniania luk powstałych w umowie na skutek wyeliminowania z niej klauzuli abuzywnej. Celem art. 359 § 2 Kodeksu Cywilnego nie jest regulacja odsetek kapitałowych w przypadku braku określenia ich stopy w kredycie o zmiennym oprocentowaniu. Brak jest również przesłanek do uznania, że przepis ten został skonstruowany w celu równoważenia praw i obowiązków stron umowy kredytu o zmiennym oprocentowaniu.

Dodatkowo wskazać należy, że w polskim systemie prawa brak jest również norm przyznających sądom kompetencję do uzupełniania treści umowy innymi przepisami w przypadku uznania niektórych jej postanowień za abuzywne⁴⁷. Dotychczasowe poglądy TSUE w zakresie uzupełniania treści umowy w przypadku uznania niektórych jej postanowień za abuzywne odnosiły się zasadniczo do sytuacji, w której istniały przepisy krajowe ustanawiające takie uprawnienie po stronie sądów⁴⁸. Już z tych względów można uznać, że poszukiwanie w aktualnym stanie prawnym przepisów dyspozytywnych, które mogłyby zastąpić abuzywne klauzule zmiennego oprocentowania, może się okazać bezprzedmiotowe, gdyż i tak brakuje w polskim prawie podstawy prawnej uznającej kompetencje sądów do ingerowania w brzmienie umowy.

4.4. Utrzymanie umowy kredytowej w mocy z zastosowaniem stałej stawki oprocentowania lub zastosowaniem odsetek ustawowych

Ostatecznie, pogląd uznający klauzulę zmiennego oprocentowania wyłącznie za *accidentalialia negotii* umowy kredytu uzasadnia twierdzenie, że w przypadku braku precyzyjnego określenia zmiennego oprocentowania umowa powinna zostać utrzymana w mocy, natomiast strony obowiązują stała stawka oprocentowania, wyraźnie określona w umowie na dzień jej zawarcia⁴⁹. W takim przypadku dochodzi do przekształcenia umowy kredytowej o zmiennym oprocentowaniu w umowę o stałym oprocentowaniu.

47 Marcin Romanowski, [w:] *Życie umowy konsumenckiej po uznaniu jej postanowienia za nieuczciwe na tle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości UE*, red. Marcin Romanowski (Warszawa: C. H. Beck, 2017), 79-80.

48 Zob. Wyrok TSUE z 14.6.2012 r. C-618/10, Banco Español de Crédito SA v. Joaquín Calderón Camina, pkt. 21-22, 69-70; wyrok TS UEz 30.04.2014 r., C-26/13, Árpád Kásler, Hajnalka Káslerné Rábai v. OTP Jelzálogbank Zrt, pkt 16, 85.

49 Wyrok SA w Poznaniu z 10.12.2020 r., sygn. akt I AGa 175/19.

W judykaturze pojawił się również pogląd, zgodnie z którym umowa stron po wyeliminowaniu z jej treści nieważnego postanowienia, określającego przesłanki zmiennego oprocentowania, nadal pozostanie umową o oprocentowaniu zmiennym, natomiast kredytodawca utraci jedynie możliwość zmiany oprocentowania według niedostatecznie jasnych kryteriów⁵⁰. Uznać jednak należy, że taka interpretacja prowadzi faktycznie do identycznych skutków jak przekształcenia umowy kredytowej o oprocentowania zmiennym w stałe. W literaturze wyrażono jednak pogląd, że stanowisko przewidujące konwersję kredytu o zmiennym oprocentowaniu w kredyt o stałym zobowiązaniu w związku z wadliwością postanowienia regulującego warunki zmiany oprocentowania narusza art. 353¹ Kodeksu Cywilnego, prowadzi bowiem do bezpodstawnej zmiany charakteru zobowiązania kredytowego łączącego strony⁵¹. Pogląd ten został podzielony w orzecznictwie Sądu Najwyższego, w którym uznano, że eliminacja klauzuli zmiennego oprocentowania ze stosunku kredytowego z powodu jej abuzywności nie może prowadzić do zmiany charakteru prawnego stosunku obligacyjnego⁵².

W końcu należy wskazać na pogląd prezentowany w literaturze, zgodnie z którym w przypadku, gdyby strony przewidziały, że kredyt jest oprocentowany, ale nie określiły zasad zmiany oprocentowania kredytu, wówczas zastosowanie mógłby znaleźć art. 359 § 2 Kodeksu Cywilnego, który przewiduje stosowanie odsetek ustawowych⁵³. Zastrzeżenia co do stosowania art. 359 § 2 Kodeksu Cywilnego zasadnie zgłasza jednak Marcin Lemkowski, wskazując, że odsetki w umowie kredytu nie są odsetkami wynikającymi z ustawy, ale z czynności prawnej⁵⁴. Skoro, w przypadku umowy kredytu ustawa wyraźnie nakazuje stronom w umowie ustalić wysokość oprocentowania i warunki jego zmiany, ich określenie stanowi obowiązek stron, który powinien zostać wykonany. Jeżeli strony umowy obowiązku tego nie dochowają, wówczas interpretacja ich zachowań zdecyduje o kwalifikacji umowy. W takich okolicznościach wydaje się przy tym wątpliwe, aby można było przypisać stronom umowy kredytu zamiar zastrzeżenia oprocentowania ustawowego. Dotyczy to w szczególności sytuacji, gdy strony wskazały wysokość odsetek na dzień zawarcia umowy w oderwaniu od stawki odsetek ustawowych, postanowiły, że oprocentowanie będzie zmienne oraz równocześnie wadliwie określiły kryteria zmiany oprocentowania.

50 Wyrok SO w Łodzi z 19.04.2018 r., sygn. akt III Ca 76/18.

51 Kurosz, „Nieważność”.

52 Zob. Wyrok SN z 14.5.2015 r., sygn. akt II CSK 768/14.

53 Marcin Lemkowski, *Odsetki cywilnoprawne* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2007), 112; Paxford, [w:] *Prawo Bankowe*, art. 69; Mollis, [w:] *Prawo bankowe*, art. 69.

54 Lemkowski, *Odsetki cywilnoprawne*, 112.

5. Podsumowanie

Podsumowując powyższe rozważania, można dojść do wniosku, że odsetki stanowią element przedmiotowo istotny każdej umowy kredytu. Bez ich zastrzeżenia nie jest bowiem możliwe zakwalifikowanie danej umowy jako umowy kredytu. Zdaniem Autora postanowienia bezpośrednio regulujące wysokość oprocentowania zmiennego, jako integralnie związane z konstrukcją odsetek mających zastosowanie do danej umowy kredytu, powinny być traktowane jako jej *essentialia negotii*. W związku z tym wadliwość klauzuli zmiennego oprocentowania w pierwszej kolejności skutkować powinna uznaniem umowy kredytu za nieważną. Brak ustalenia kryterium stosowanego do ustalania zmiennego oprocentowania powoduje, że umowa kredytu nigdy nie została zawarta – nie został bowiem ustalony jej element przedmiotowo istotny. Co więcej, bez obowiązywania takiej klauzuli niemożliwym jest skonkretyzowanie w przyszłości świadczenia kredytobiorcy.

Zdaniem Autora, na krytykę zasługuje natomiast pogląd o skutku przekształcenia umowy kredytu o zmiennym oprocentowaniu w umowę o oprocentowaniu stałym. Taki skutek stałby w sprzeczności z art. 353¹ Kodeksu Cywilnego, gdyż prowadziłby do bezpodstawnej zmiany charakteru zobowiązania stron. Wątpliwości budzi również stosowanie art. 359 § 2 Kodeksu Cywilnego w miejsce klauzuli zmiennego oprocentowania, ze względu na trudności w przypisaniu stronom umowy kredytu zamiaru zastrzeżenia oprocentowania ustawowego.

Autor stoi na stanowisku, że rozpatrywanie skutków abuzywności klauzuli zmiennego oprocentowania z perspektywy art. 385¹ Kodeksu Cywilnego prowadzi do podobnych wniosków, przy założeniu, że klauzule takie określają główne świadczenia stron. Wylimitowanie postanowienia regulującego sposób kształtowania się oprocentowania powoduje brak możliwości zweryfikowania wysokości należnych rat odsetkowych, będących głównym świadczeniem kredytobiorcy. Umowa pozbawiona klauzuli określającej główne świadczenia stron nie może zatem obowiązywać w obrocie. Poważne wątpliwości budzi również możliwość potencjalnego zastąpienia abuzywnej klauzuli zmiennego oprocentowania ze względu na brak przepisów dyspozytywnych oraz brak kompetencji po stronie sądów do takiego działania.

Bibliografia

Bajor Barbara, [w:] *Prawo bankowe. Komentarz do przepisów cywilnoprawnych*, red. Barbara Bajor, Lechosław Kociucki, Jędrzej M. Kondek, Katarzyna Królikowsk. Warszawa: Wolters Kluwer, 2020. Lex. <https://sip-1lex-1pl-1ze0y2uk900ee.hansolo.bg.ug.edu.pl/#/commentary/587830937/628377/bajor-barbara-i-in-prawo-bankowe-komentarz-do-przepisow-cywilnoprawnych?cm=URELATIONS>.

- Bednarek Małgorzata, „Skutki prawne wadliwego sformułowania klauzuli zmiennego oprocentowania w umowie kredytowej” *Studia Prawa Prywatnego*, nr 2 (2017): 51-75.
- Czabański Jacek, „Glosa do wyroku SN z 14.05.2015 r. (II CSK 768/14)” *Pałestra*, nr 1-2 (2016): 182–188.
- Czech Tomasz, „Glosa do wyroku SN z 14.05.2015 r. (II CSK 768/14)” *Monitor Prawa Bankowego*, nr 6 (2016): 56–65.
- Czech Tomasz, „Konsekwencje wadliwości klauzuli dotyczącej zmiennej stopy oprocentowania w umowach bankowych” *Monitor Prawa Bankowego*, nr 12 (2012): 41-56.
- Janiak Andrzej, „Bankowe umowy kredytowe. Część I – umowa kredytu bankowego” *Prawo Bankowe*, nr 4 (2002): 53 i nast.
- Karasek-Wojciechowicz Iwona, „Wpływ niedozwolonego charakteru klauzuli zmiany oprocentowania lub kursu waluty na związanie stron umową kredytu”, [w:] *Życie umowy konsumenckiej po uznaniu jej postanowienia za nieuczciwe na tle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości UE*, red. Marcin Romanowski. 275-293. Warszawa: C. H. Beck, 2017. Legalis.
- Kurosz Krzysztof, „Nieważność umowy kredytu na skutek wadliwego określenia warunków zmiany oprocentowania” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 1 (2017): 17-25. <https://sip-1lex-1pl-1ze0y2uk900ee.hansolo.bg.ug.edu.pl/#/publication/151304062/kurosz-krzysztof-niewaznosc-umowy-kredytu-na-skutek-wadliwego-okreslenia-warunkow-zmiany...?keyword=kurosz&cm=STOP>.
- Lemkowski Marcin, *Odsetki cywilnoprawne*. Warszawa: Wolter Kluwer, 2007. <https://sip-1lex-1pl-1ze0y2uk900ee.hansolo.bg.ug.edu.pl/#/monograph/369162084/200797?keyword=lemkowski&toHit=1&cm=SREST>.
- Miklaszewicz Przemysław, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IIIA, *Zobowiązania. Część ogólna*, Konrad Osajda. Warszawa: C. H. Beck, 2017. Legalis.
- Molis Janusz, [w:] *Prawo bankowe. Komentarz*, t. I-II, red. Fryderyk Zoll. Kraków: Wolters Kluwer, 2005. Lex. <https://sip-1lex-1pl-1ze0y2uk900ee.hansolo.bg.ug.edu.pl/#/commentary/587236470/33910/zoll-fryderyk-red-prawo-bankowe-komentarz-tom-i-i-ii?cm=URELATIONS>.
- Ofiarski Zbigniew, [w:] *Prawo bankowe. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2013. Lex. <https://sip-1lex-1pl-1ze0y2uk900ee.hansolo.bg.ug.edu.pl/#/commentary/587344453/141893/ofiarski-zbigniew-prawo-bankowe-komentarz?cm=URELATIONS>.
- Olejniczak Adam, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania – część ogólna*, wyd. 2, red. Andrzej Kidyba. Warszawa: Wolters Kluwer, 2014. Lex. <https://sip-1lex-1pl-1ze0y2uza036f.hansolo.bg.ug.edu.pl/#/commentary/587264115/167836/kidyba-andrzej-red-kodeks-cywilny-komentarz-tom-iii-zobowiazania-czesc-ogolna-wyd-ii?cm=URELATIONS>.

- Paxford Beata, [w:] *Prawo bankowe. Komentarz*, red. Hanna Gronkiewicz-Waltz. Warszawa: C.H. Beck, 2013. Legalis.
- Romanowski Michał, [w:] *Życie umowy konsumenckiej po uznaniu jej postanowienia za nieuczciwe na tle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości UE*, red. Marcin Romanowski. 7-84. Warszawa: C. H. Beck, 2017. Legalis.
- Ruchała Piotr; Rafał Sikorski, [w:] *Kodeks cywilny, t. II, Komentarz. Art. 353–626*, red. Maciej Gutowski. Warszawa: C. H. Beck, 2019. Legalis.
- Sikorski Grzegorz, *Prawo bankowe. Komentarz*. Warszawa: C. H. Beck, 2015. Legalis.
- Tollik Ryszard, „Czy w świetle art. 385(3) pkt 20 kodeksu cywilnego w brzmieniu ustalonym przez ustawę z 2 marca 2000 r. (Dz.U. nr 22, poz. 271) zastrzeżenie zmiennej stopy oprocentowania kredytu jest niedozwoloną klauzulą umowną?” *Prawo Bankowe*, nr 7-8 (2000): 149-152.
- Tracz Grzegorz, „Umowa kredytu. Uwagi de lege lata i de lege ferenda” *Transformacje Prawa Prywatnego*, nr 3-4 (2007): 137-162.
- Wiśniewski Tadeusz, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz, t. III, Zobowiązania. Część ogólna*, wyd. 2, red. Jacek Gudowski. Warszawa: Wolters Kluwer 2018. Lex. <https://sip-1lex-1pl-1ze0y2uza036f.hansolo.bg.ug.edu.pl/#/commentary/587754653/552093/gudowski-jacek-red-kodeks-cywilny-komentarz-tom-iii-zobowiazania-czesc-ogolna-wyd-ii?cm=URELATIONS>.

This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license.

For guidelines on the permitted uses refer to <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>